

EN PROBLEMATISK RELATION?

Flyktingpolitik
och judiska flyktingar
i Sverige 1920–1950

Lars M Andersson & Karin Kvist Geverts (red.)

Opuscula Historica Upsaliensia 36

”De behöva en fast hand över sig”

Missionsförbundet, Israelsmissionen och de judiska flyktingarna 1939–1945

Pär Frohnert

Svenska missionsförbundet inrättade 1939 ett flyktingläger i Skåne som skulle ta emot ”judekristna” som Svenska Israelsmissionen (SIM) lyckades få in i Sverige. Israelsmissionen, som försökte omvända mosaiska trosbekännare till lutheranismen, verkade i Wien och fick en viss roll i flyktinghjälpen till stadens judar. Lägre i Skåne kom efterhand att även ta emot andra flyktingar. Studien illustrerar verksamheten i en kristen flyktingkommitté. Hur verkade kommittén som aktör mellan myndigheter, flyktingar och det civila samhället? Hur såg de ansvariga inom kommittén på flyktingarna?

Kommittén och flyktingpolitiken

När flyktingar under 1930-talet började knacka på dörren till folkhemmet tillkom efterhand flera flyktingkommittéer (samtidens beteckning). De få landsflyktiga som den svenska staten accepterade fick hjälp med uppehållstillstånd och ekonomiskt stöd av dessa kommittéer. Ett villkor var nämligen att flyktingen inte fick ligga ”det allmänna” till last. Först från 1939 utgick begränsade statsanslag. Kommittéerna var inriktade på specifika flyktingkategorier. Tidigast tillkom Röda hjälpen och socialdemokraternas Arbetarrörelsens flyktinghjälp.¹ Det fanns även några kristna kommittéer; bland annat Hjälpkommittén för katolska flyktingar och Svenska kyrkans diakonistyrelsens sociala utskott.

Flyktingarna mötte ett homogent samhälle där misstron mot ”Främlingen” var stor och där inslag av rasism och antisemitism förekom. Folk-

¹ Pär Frohnert, ”Den snäva solidariteten. Arbetarrörelsens flyktinghjälp, Svenska missionsförbundet och flyktingarna 1933–1945”, *Arbetarhistoria* (2006:118–119).

hemmet byggdes inom ramen för en nationell gemenskap.² Med flyktingskaror från Nazi-Tyskland och stormakternas krig ställdes statsmakten inför avgörande frågor. Förhoppningen om att kriget skulle bli kort medförde att staten valde ad hoc-lösningar av flyktingfrågan. Den restriktiva politiken, där till exempel tillämpningen av utlänningslagen uteslöt judar från kategorin politiska flyktingar, innebar i princip stängda gränser.³ År 1939 fanns det cirka 4 500 flyktingar i landet. 1939 och 1940 kom många nordiska flyktingar. Flyktinginvandringen kulminerade under krigets slutskede. Nordborna var i majoritet,⁴ men i övrigt var gruppen heterogen. I slutet av 1944 fanns cirka 180 000 flyktingar i Sverige, varav cirka 80 000 var evakuerade finnar. Många återvände dock till sina hemländer efter krigsslutet. Den största gruppen som blev kvar var balterna.⁵

Kyrkan och även frikyrkorna tog till övervägande del ställning mot den tyska nationalsocialismen och framför allt mot diskrimineringen av judar redan under 1930-talet. Efter den så kallade Kristallnatten 1938 vädjade de svenska biskoparna med ärkebiskopen Erling Eidem i spetsen om hjälp till judiska flyktingar. Samtidigt försökte dock företrädare för Svenska kyrkan, inte minst Eidem, tona ned kyrkans öppna politiska ställningstagande.⁶ Från frikyrkligt håll var kritiken mer direkt, till exempel i Svenska Missionsförbundets tidning, där föreståndaren Axel Andersson talade om den nya hedendomen medan andra benämnde ”judefrågan” en skamfläck. Frikyrkomötet 1939 riktade kraftig kritik mot den strikta svenska flyktingpolitiken. Särskilt tyskarnas deportation av de norska

² Håkan Blomqvist, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen* (Stockholm 2006); Björn Horgby, *Dom där. Främlingsfientligheten och arbetarkulturen i Norrköping 1890–1960* (Stockholm 1996); Cecilie Felicia Stokholm Banke, *Demokratiets skyggesida. Flytninge og menneskerettigheder i Danmark før Holocaust* (Odense 2005).

³ Hans Lindberg, *Svensk flyktingpolitik under internationellt tryck 1936–1941* (Stockholm 1973); Svante Hansson, *Flykt och överlevnad. Flyktingverksamheten i Mosaiska församlingen i Stockholm 1933–1950* (Stockholm 2004).

⁴ Se Mikael Byströms artikel i föreliggande antologi.

⁵ Lars Olsson, *På tröskeln till folkehemmet. Baltiska flyktingar och koncentrationslägerfångar som reservarbetskraft i skåniskt jordbruk kring slutet av andra världskriget* (Södra Sandby 1995), s. 26; Carl-Göran Andræ, *Sverige och den stora flykten från Estland 1943–1944* (Uppsala 2004).

⁶ Om Erling Eidems agerande rörande jedeförföljelsen och Förintelsen, se Steven Koblik, *Om vi teg, skulle stenarna ropa”. Sverige och judeproblemet 1933–1945* (Stockholm 1987) samt Anders Jarlert med en annan uppfattning i ”Våra pinade bröder av Israels stam”. Till frågan om Svenska Kyrkan och förföljelsen av de skandinaviska judarna åren 1942–1943”, *Tro och tanke*, supplement 5:1993, särskilt s. 16.

judarna 1942 väckte starka protester, bland annat i biskoparnas adventsbudskap och i en radiogudstjänst. Kyrkornas engagemang tog sig också uttryck i skapandet av flyktingkommittéer och materiell flyktinghjälp.⁷

Svenska Israelsmissionen (grundad 1875), som bedrev mission i Wien, kom när förföljelsen av judarna eskalerade att inrikta sig på hjälparbete men organiserade också utvandring. Steven Koblik har 1987 behandlat SIM och flyktingproblematiken, medan Anna Besserman 1991 har analyserat SIM:s syn på judarna och judendomen.⁸ Från 1938 var SIM den enda judemissionen i tyska riket. Birger Pernow, präst i Svenska kyrkan och missionsdirektor för SIM, ledde verksamheten från Sverige. Kopplingen till statskyrkan var stark, bland annat var en biskop ordförande. Koblik menar att SIM skall ses som statskyrkans organ för att hantera frågor kring det judiska eftersom Pernow fungerade som ärkebiskopens och regeringens rådgivare i judiska frågor. Så kallade ”judekristna” hamnade i ett besvärligt läge eftersom de inte fick hjälp från mosaiska församlingar och stödet samtidigt var begränsat från kristet håll. Pernow fick tidigt inblick i judarnas situation och skrev artiklar i *Missionstidning för Israel*.

Israelsmissionen fick en särskild flyktingkvot av den svenska regeringen och lyckades från och med 1939 få ut knappt 300 personer till Sverige – under hela 1938 dock bara 15 personer – till att börja med framför allt ”ungdomar för hushålls- och lantbrukstjänst”. Sammanlagt lyckades SIM få ut cirka 3 000 personer till andra länder. Missionen fick en rad nya medlemmar vilket säkerligen hängde samman med att vissa judar i Wien uppfattade organisationen som en möjlig flyktväg. SIM kom således i detta avseende att fungera på samma sätt som den sionistiska ungdomsorganisationen Hechaluz. I Wien fanns vid denna tid mellan 7 000 och 8 000 protestantiska ”judekristna”, så

⁷ Ingmar Brohed, *Sveriges kyrkohistoria, 8, Religionsfrihetens och ekumenikens tid* (Stockholm 2005), kap. 14 ”Kyrkorna under andra världskriget”.

⁸ Koblik (1987), kap. 3; Lars Edvardsson, *Kyrka och judendom. Svensk judemission med särskild hänsyn till Svenska Israelsmissionens verksamhet 1875–1975* (Lund 1976); Göte Hedenquist, *Undan förintelsen. Svensk hjälpverksamhet under Hülertiden* (Stockholm 1983); Carl Henrik Carlsson, ”Pernow, Johannes Birger”, *Svenskt biografiskt lexikon*, XXIX (Stockholm 1995–1997); Anna Besserman, ”Den lågkyrkliga väckelsens syn på judar och judendomen”, Kerstin Nyström (red.), *Judarna i det svenska samhället. Identitet, integration, etniska relationer* (Lund 1991). Såväl Pernow som SIM avhandlas i Johan Perwe, *Bombprästen. Erik Perwe på uppdrag i Berlin under andra världskriget* (Stockholm 2006), s. 24–34, 36–38, 40f, 44, 68, 122, 138, 197, 199, 259, 319f, 331, 336–338, 341, 350–352, 354, 358.

gruppen var, sedd ur SIM:s perspektiv, ganska stor. SIM betraktade tillströmningen som något positivt eftersom organisationen menade att judarnas frälsning var vägen till deras räddning. Grundsynen att judarna förkastat Gud och måste söka sig tillbaka bibehölls även i ljuset av förföljelserna.⁹ Försommaren 1941 stoppade Gestapo verksamheten och missionens medlemmar deporterades till Polen. ”Syster Greta” [Andrén] ”tröstade” och gjorde ”packlistor”. SIM lyckades under några veckor förmedla pengar och paket innan kontakterna skars av fullständigt. Bara ett litet fåtal av missionens medlemmar överlevde Förintelsen.¹⁰

”Transito-läger” i norra Skåne

När situationen för de ”judekristna” i Wien förvärrades initierade ärkebiskop Erling Eidem ”Flyktingkommittén av den 6 september 1938”, där bland annat Pernow ingick, för att utreda möjligheterna för eventuell hjälp. Resultatet blev att regeringen accepterade att ta emot 125 barn för placering i privata hem och 150 tonåriga och vuxna transmigranter, som förväntades resa vidare till andra länder. Missionsförbundet (SMF) skulle medverka i hjälpaktionen genom att hjälpa de vuxna.¹¹ Missionsstyrelsen, som utgjorde förbundets styrelse, beslutade i april 1939 att starta en kommitté med syftet att driva ett läger i Tostarp, Kristdala socken, utanför Hässleholm. Den officiella beteckningen var ”Svenska Missionsförbundets Transito-Flyktingläger”. Kommitténs arkiv utgör det viktigaste källmaterialet för denna undersökning. I Tostarp bedrev SMF på missionsföreståndarens Axel Andersson, det vill säga SMF:s ledare, ägor en ungdomsgård som nu avvecklades och istället bereddes plats för flyktingarna. Förbundet avsatte en grundplåt om 5 000 kronor för lägrets drift.¹²

⁹ RA, Svenska missionsförbundets flyktingkommitté (SMF flk), sekreterare Richard Larsson (RL) till (t) föreståndare Moen 30/9 1939, RL t direktör Neumann i SIM 15/5 1939, vol 2; *Svenska Israelsmissionen. Årsbok (SIM Årsbok)*, 1938 (Stockholm 1939), s. 8, 15.

¹⁰ *SIM, Årsbok*, 1941 (Stockholm 1942), s. 21.

¹¹ *SIM, Årsbok*, 1939 (Stockholm 1940), s. 14; Svenska Kyrkans arkiv, Uppsala, SIM F I b:9, protokoll från flyktingkommittén; Koblik (1987), bl. a. s. 99.

¹² Anslaget togs från pengar som var insamlade för ”Tjeckoslovakien”. SMF flk, protokoll (prot) 28/4 1939, som bilaga Missionsstyrelsens prot 27/4 1939, § 20. Beteckningen framgår av det officiella brevappret. Vol. 1.

Missionsstyrelsen underströk i ett pressmeddelande att det bör "betonas, att lägret är avsett för flyktingar i allmänhet och icke allenast för judiska flyktingar samt att det är ett transitoläger och sålunda icke kommer att bidra till landsflyktigas placering i Sverige". Uppenbarligen bedömdes opinionsläget så att det fanns starka antipatier både mot att flyktingar skulle stanna i Sverige och specifikt mot judar. De första flyktingarna som kom till lägret hade alla affidavit, det vill säga ekonomiska garantier från andra länder.¹³ Sammanlagt förefaller fram till 1945 189 flyktingar ha passerat genom lägret – samtidigt fanns där mellan 10 och 35 personer. Fyra missionspastorer avlöste varandra som lägerföreståndare. Två av dem hade dessutom sina hustrur med sig och dessa anställdes som husmödrar.¹⁴

Flyktingkommittén, där föreståndarna var självskrivna, leddes av ordföranden fil. dr Axel Andersson. Han var engagerad i flyktingfrågorna och gav bland annat ut skriften *De landsflyktiga och vi* 1940. Sekreterare var ungdomssekreteraren Richard Larsson till och med oktober 1944, då han efterträddes av Einar Rimmerfors, båda verksamma vid SMF:s kansli. Vice ordförande var fil. dr, missionssekreteraren G. Palmaer. Alla dessa ledamöter bodde i Stockholm. En lantbrukare var också ledamot. Flertalet möten ägde rum i Tostarp, men ibland i Stockholm. Kommittén tillsatte ett arbetsutskott bestående av Andersson, Palmaer och Larsson. De tre skötte frågor som behövde lösas snabbt, höll kontakt med Pernow och uppvaktade Socialstyrelsen där utlänningsbyrån hanterade viktiga delar av flyktingfrågorna. Utskottet förefaller sällan ha fört protokoll. Flyktingkommitténs ledamöter genomförde ibland inspektioner vid Tostarp.¹⁵ Vid sidan av lägerkommittén hade Missionsförbundet en allmän kommitté där inte lägerföreståndarna var med. Ibland omtalas denna kommitté som "expeditionens flyktingkommitté". Den hanterade allmänna flyktingärenden, vilket förefaller rimligt med tanke på att inte alla flyktingar som SMF tycks ha stött kom till Tostarp.¹⁶

¹³ Se föregående not. Även odaterat blad om affidavit, vol. 3.

¹⁴ Sammanfattande information i "Uppgifter om Flyktinglägret i Tostarp 1939–1944", SMF flk, vol. 1 som bygger på årsberättelserna.

¹⁵ Axel Andersson, *De landsflyktiga och vi*, Svenska missionsförbundet (Stockholm 1940); *Svenska män och kvinnor*, band 1 (Stockholm 1942). SMF flk, prot. 16/6 § 9, 14/9 § 4, 11/12 1939 § 13. Två prot. fr. utskottet har påträffats: 24/4 1940, 10/9 1941, vol. 1.

¹⁶ Se t.ex. prot. 5/12, 22/12 1939, SMF flk, vol. 1. Åtskillnaden mellan kommittéerna framgår också av att statens anslag fr.o.m. oktober 1941 var uppdelade. RA, Statens

”Pernows kvot”

Missionsförbundet slöt ett avtal med Socialstyrelsen om lägre i Tostarp, som skulle vara avsett för ”Pernows kvot”, men i mån av plats även ta emot andra. De första flyktingarna kom den 30 maj 1939 och fick genomgå en läkarundersökning.¹⁷ Huvuddelen av flyktingarna från ungdomsföreningen i Wien var protestanter, några var katoliker och mosaiska trosbekännare och ett fåtal var konfessionslösa. Några konverterade till lutheranismen under lägertiden. Flertalet var studenter, men bland de äldre fanns bland annat några köpmän. Huvuddelen av de vuxna flyktingar som SIM tog emot i Sverige förefaller först ha placerats i privata hem, eventuellt också i andra läger.¹⁸

Det var endast några enstaka flyktingar som lyckades att resa vidare med finansiering från SIM. Något transitoläger blev det sålunda inte förrän i slutet av kriget, då utresor på nytt kunde ordnas. Antalet judiska flyktingar reducerades något genom att de fick arbete – framförallt jordbruksarbete – samtidigt som nya judar tillkom. Ännu i juni 1941 kom de flesta via SIM, men därefter lyckades kommittén att placera ut de flesta av flyktingarna i arbete och gruppens sammansättning försköts därmed.¹⁹

Birger Pernow skötte SIM:s hantering av de judiska flyktingarnas nödvändiga ansökningar och tillstånd. Kommitténs kontakter med SIM förefaller ha handlagts av sekreteraren, Richard Larsson i Stockholm, som ingick i arbetsutskottet. Att det fanns band mellan SIM och kommittén visar exempelvis det föredrag som kommitténs ordförande Axel Andersson höll vid SIM:s årsmöte 1941 om verksamheten vid Tostarp.²⁰ Redan vid tillkomsten av Missionsförbundets flyktingkommitté fanns det anledning att ha kontakter

flyktingsnämnd F 4:1, del 3, fascikel, nr. 3, sammanställning ”Utbetalningar ... t.o.m. 30.6 1950”.

¹⁷ SMF flk, prot. 28/4 § 6, 16/6 1939 § 4, vol. 1; Avskrift av br. t. Socialstyrelsen, början av oktober 1939, vol. 2 (”Koch”).

¹⁸ SMF flk, prot. 24/7 1939 § 4, ”Uppgifter om”, ”Rapport t Missionstyrelsen [...] 31/3 1940”, vol. 1; Svenska kyrkans arkiv, Uppsala, SIM:s arkiv.

¹⁹ SMF flk, ”Rapport” april 1940, prot. 16/6 1939 § 3, 29/8 1941 § 5, RL t Palmaer 7/6 1941, rapport fr. komm. av RL 7/1 1942, vol. 1.

²⁰ SMF flk, RL t. föreståndare Moen, 29/9 1939, vol. 2; prot. 9/5 1939, vol. 1. Larssons kontakter med SIM avspeglas inte kommitténs arkiv. Antagligen har handlingarna kommit att arkiverats på annat håll inom SMF:s organisation, kanske inom Ungdomsförbundet, vars brevpaper Larsson ofta använde. *SIM, Årsbok* (1941), s. 8.

med andra flyktingkommittéer, bland annat med Stockholms centralkommitté för flyktinghjälp.²¹ SMF:s kommitté gjorde bland annat propåer om gemensamma uppvaktningar hos regeringen. Särskilt reagerade kommittén på den njugga tilldelningen av arbetsstillstånd. Någon framgång förefaller man här dock inte ha haft. Kommittén gjorde också en uppvaktning hos Socialstyrelsens generaldirektör tillsammans med Hjälp krigets offer och Diakonistyrelsens utskott för andlig beredskap.²² Däremot tog man sig inte an flyktingar som hade fått hjälp av andra kommittéer.

I december 1941 beslutade kommittén att ställa lägret till Socialstyrelsens förfogande för andra flyktingar. Under slutet av 1942 och under våren 1943 kom framför allt norska flyktingar.²³ Under hösten 1943 kom sedan många danskar, men bara en mindre grupp härrörde från de judar som räddade sig över Öresund. Samtliga danska flyktingar fick snabbt arbete och lämnade därför lägret.²⁴ Från nyåret 1944 kom stora grupper av estlandssvenskar, framför allt äldre människor, och de kom därmed att utgöra majoriteten av flyktingarna. I december 1944 konstaterade kommittén att de flesta hade kommit till lägret genom de statliga organen.²⁵ Under 1945 ökade antalet flyktingar med nya grupper från kontinenten. SMF:s flyktingkommitté beslutade i maj 1947 att avveckla sin verksamhet och överlåta den på Matteredsstiftelsen som nyligen hade instiftats. Socialstyrelsen upphörde med sitt stöd i december. Tostarp blev kvar som flyktingläger ända fram till 1954. De sista grupperna var ryska och jugoslaviska flyktingar från Trieste.²⁶

Kristen barmhärtighet och statsanslag

Svenska missionsförbundet avsatte, som nämnts, en garanti om 5 000 kronor för driften av lägret. Eftersom kommittén var av filantropiskt snitt

²¹ SMF flk, prot. 16/7, 29/8 1941 §§ 3, 5, vol. 1.

²² SMF flk, prot, passim, specifikt 10/2 1941 § 3, vol. 1.

²³ SMF flk, prot. 9/12 1941 § 12, 21/1, 18–19/5 1943 § 3, vol. 1.

²⁴ SMF flk, prot. 12/10 1943 § 4, 14/1 1944 § 12, vol. 1.

²⁵ SMF flk, prot. 28/12 1943, särsk. prot. § 4, 4/1 1944 § 6, prot. arbetsutskottet 4-5/2 1944 § 5, "Uppgifter från SMF:s flyktingläger [...] för december 1944", vol. 1; br. t. Socialstyrelsen 15/12 1944, vol. 2.

²⁶ SMF flk, prot. 28/11 1946 § 10; s d konstituerande sammanträde för Matteredsstiftelsen; 28/5 § 14, 15/12 1947 § 2, Einar Rimmerfors sammanställning 1954–1955, vol. 1.

och helt beroende av gåvor vände man sig till allmänheten med upprop om penningmedel och naturagåvor i den kristna dagspressen, bland annat i *Svensk veckotidning* och *Svenska Morgonbladet* samt i de egna organen *Missionsförbundet* och *Ungdomsvännen*. I ett uppprop i maj 1939 bad kommittén om hjälp för ”människor som berövats sitt människovärde och sin medborgarerätt”. Uppropet vädjade till ”den kristna barmhärtigheten”. I ett annat uppprop talas om att ”vi måste dela med oss av vår nödortft åt dem som är både hem- och brödlösa”.²⁷ Föreståndaren skrev under hösten 1939 till ett sjuttiootal missionsförsamlingar om livsmedelshjälp och några av dem lovade att skicka månatliga bidrag. Gåvor in natura kom in löpande och av varierande värde – alltifrån kläder och husgeråd till en gris. Influtna gåvor redovisades i förbundets tidning, där medlemmarna kunde läsa att ”missionsvänner” skänkt bland annat madrasser och sängar. Det förefaller som att dessa ”missionsvänner” var företagare i Syd- och Mellan-sverige och troligen också medlemmar i Missionsförbundet.²⁸

Kommittén samlade även in kollekter och försökte också få till stånd ”understödsföreningar” där privatpersoner – man räknade med 7–8 personer – på ”teckningslistor” förband sig att månatligen tillsammans samla in 75 kronor för en bestämd flyktings livsuppehälle. Missionsföreningar, ungdomssektioner och privatpersoner tecknade sig på dessa listor. Argumentet för att samla in medel redovisades i en under hösten 1939 uttryckt pamflett i 5 000 exemplar.²⁹ Genomslaget förefaller ha varit ganska stort i förhållande till den begränsade verksamheten. Från och med hösten 1940 fick kommittén ökade ekonomiska problem och blev tvungen att använda förbundets garantibelopp för att kunna driva verksamheten.

Det förekom att kommittén skrev direkt till välbärgade missionsförbundare och bad om understöd. Sekreteraren Rickard Larsson skrev exempelvis till en grosshandlare i Gävle och bad honom att försörja en äldre judinna: ”Jag hoppas, att Du i likhet med oss i flyktingkommittén djupt känner de landsflyktigas nöd och vill göra vad Du kan för att understödja.” Förfrågan bifölls omgående. Det förekom också att familjer upplät sina hem för de få som fortsatte att studera. Medel till SMF:s kommitté kom även från nykter-

²⁷ SMF flk, prot. 10/2 1941 § 9, 21/1 1943 § 3, ”Flyktingläger”, uppprop i maj 1939, vol. 1.

²⁸ SMF flk, prot. 16/6, § 3, 7/11 § 7, 11/12 1939 §§ 9, 13.

²⁹ SMF flk, prot. 11/12 1939 § 6, 21/1 1943 § 11, cirkulärbr. fr. RL 21/6 1940, vol. 1.

hetsföreningen Vita bandet och från fackföreningar.³⁰ Vid några tillfällen har lägerföreståndaren gjort turnéer för att upplysa om lägret och för att samla in nya penningmedel. Hösten 1939 meddelade chefen för utlänningsbyrån att flyktingarna fick framträda vid sådana resor med sång och vittnesmål, men att de däremot inte borde skickas iväg på egen hand.³¹

Först i december 1939 fick kommittén de första statsbidragen som administrerades av Nämnden för statens flyktingshjälp. Under de första åren utgjorde bidragen dock en begränsad del av intäkterna. Så hade kommittén till och med 31/3 1940 haft utgifter om nästan 32 000 kronor men bara fått 2 250 kronor i statsbidrag. Det finns indikationer på att en del av statens stöd utgick till själva driften av lägret utan att det var kopplat till de enskilda flyktingarna.³²

Kommittén förefaller ha varit ganska framgångsrik med att få in privata gåvor under de första åren. Förutsättningarna förändrades från sommaren 1943 då nya grupper kom till lägret. Dessa tycks ha haft statsbidrag, medan personalens löner även fortsättningsvis betalades av Missionsförbundet och Ungdomsförbundet. Först under 1943–1944 kom statsbidragen att utgöra närmare hälften av intäkterna. I mars 1946 beslutade kommittén att begära 70 procents täckning av Statens utlänningskommission, inklusive föreståndarens lön, men om man var framgångsrik framgår inte. Det filantropiska draget med privat finansiering dominerade sålunda under de år som lägret var i drift.³³

Uppgårelsen mellan SMF och SIM förefaller att ha gått ut på att SMF helt övertog det ekonomiska ansvaret för de judiska flyktingarna, även om det officiella ansvaret låg kvar på SIM. Detta framgår exempelvis av att bidraget från SIM till lägrets finansiering var blygsamt.³⁴

För tiden juli 1939 till juli 1941 var summan om drygt 16 000 kronor från Nämnden för statens flyktinghjälp inte uppdelad mellan SMF:s flyktingkommitté för Tostarp och den allmänna kommittén. För perioden oktober 1941 till 1950 fick Tostarplägret 20 213 och den allmänna kommittén 54 611

³⁰ SMF flk, t. Enochsson 14, 17/10 1941, vol. 2; ”Rapport”, april 1940, vol. 1.

³¹ SMF flk, prot. 29/8 1941 § 9, 21/4 1942 § 5, 7/11 1939 § 4, vol. 1. RL t föreståndaren Pettersson 12/9 1941, RL t Moen 29/9 1939, vol. 2.

³² SMF flk, prot. 11/4 1940 § 3, 10/2 § 3 1941, vol. 1.

³³ SMF flk, rapport fr. RL 7/1 1942, rapport f 1942 av RL 20/1 1943, prot. 5/3 § 2, 6/3 1946 § 2, vol. 1.

³⁴ SMF flk, rapport av RL 7/1 1942, vol. 1.

kronor. Kommittén fick ibland vänta länge på statsmedlen, vilket var högst kännbart för en organisation som vilade på frivillighetens grund. Det förekom att kommittén fick påminna Socialstyrelsen flera gånger för att över huvud taget få ut beviljade bidrag. Rickard Larsson påminde ännu i april 1944 om de bidrag som beviljats i oktober 1943 för de danska flyktingar man härbärgerat under augusti och september.³⁵

Arbete, bön och studier

Tidigt fastslog kommittén ett dagsschema för de boende i lägret. Väckning klockan 7 och därefter gymnastik och morgonbön på svenska. Dagen fylldes av drygt 4 timmars praktiskt arbete och 3,5 timmar med lektioner innan det var kvällsmat klockan 19 och aftonbön på tyska. Varje söndag hölls predikan. Undervisning ordnades i svenska, kristendom, engelska, om Sverige och i lantbrukskunskap. Under sommarhalvåret kom dock det praktiska arbetet i realiteten att uppta största delen av dagarna.³⁶

Några flyktingar bereddes möjlighet att fortsätta med sina studier; i två fall rörde det sig om medicinstudier i Lund. I november 1940 var dock en av dem på väg tillbaka eftersom professorn i kirurgi hade sagt "att han inte ens kan ha honom med på föreläsningarna längre". Det verkar som om stämningen bland övriga studenter varit så negativ att professorn valde denna lösning. "Resultat av nassarnas agitation bland läkare, präster och andra akademiker. Det blir nog inte så trevligt för studerande flyktingar längre", konstaterade föreståndaren.³⁷

Lägrens invånare tilldelades fickpengar om 25 öre per dag, vilket även med hänsyn till dåtidens penningvärde, framstår som väldigt litet. Termen "fickpeng" ligger i linje med ledningens syn på flyktingarna som "barn". När estlandssvenskarna kom höjdes fickpengen till 50 öre per dag. På gården

³⁵ RA, Nämnden för statens flyktingshjälp, E 3 A; Statens flyktingnämnd F 4:1, del 3, "Utbetalningar till diverse kommittéer från sammanträdet 8/10 1941 t.o.m. 30.6 1950"; SMF flk, RL t. Bååth på Socialstyrelsen 15/12 1943, 15/4 1944, vol. 2.

³⁶ SMF flk, "Rapport t Missionsstyrelsen [...] 31/3 1940", "Uppgifter om Flyktinglägret", vol. 1; *SIM. Årsbok*, 1941, s 12.

³⁷ SMF flk, prot. 14/9 1939 § 13; föreståndaren t RL, 4/11 1940, vol. 1. Om stämningarna i Lund se Sverker Oredsson, *Lunds universitet under andra världskriget. Motsättningar, debatter och hjälpinsatser* (Lund 1996).

uppfördes under 1939 ”baracken” där huvuddelen av flyktingarna inlogerades, trots att det dröjde innan den blev vinterbonad. Flyktingarna hade fri kost och logi.³⁸

Det praktiska arbetet som utfördes vid lägret var av olika slag. Flyktingarna arbetade i trädgården och i jordbruket (bland annat med socker- och foderbetsskörden), vintertid även i skogen. De högg också ved till Axel Andersson, som ju ägde egendomen, för avyttring. En tredjedel av inkomsten gick tillbaka till ”lägerdeltagarna”. Det är välbekant att flyktingar i Sverige med förkärlek anvisades skogs- och lantbruksarbete.³⁹ Nämnden för statens flyktingshjälp anställde från hösten 1940 en arbetsförmedlare som skulle bistå alla flyktingar i landet.⁴⁰ När antalet flyktingar ökade byggde kommittén våren 1944 med ekonomiskt stöd från Socialstyrelsen en verkstad där serveringsbrickor och senare leksaker tillverkades med viss lönsamhet.⁴¹

Redan innan lägret hade öppnat hörde flera lantbrukare av sig och efterfrågade arbetsvilliga män och kvinnliga hushållerskor. Successivt skedde sedan en utplacering av flyktingar. Kommittén beslutade att placeringarna skulle ske årsvis och att ”skälig ersättning” skulle utgå.⁴² Vissa problem uppkom dock ganska snart och kommittén beslutade därför att föreståndaren helst borde besöka hemmen innan utplacering skedde.⁴³ Malin Thor skriver i sin avhandling om hur Socialstyrelsen ändrade själva definitionen på de sionistiska lantbrukseleverna som hade en särskild flyktingkvot (chaluz) till lantarbetare för att kunna fylla jordbrukets arbetskraftsbehov.⁴⁴

I april 1940 uppmanade Socialstyrelsen alla flyktingkommittéer att se till att flyktingarna kom bort från rikets tre ”dyraste orter”, Stockholm, Göteborg och Malmö, och istället sökte sig anställning ”på landet”. Med detta avsågs jordbruksarbete, där arbetstillstånd så gott som alltid kunde beviljas.

³⁸ SMF flk, prot. 24/7 1939 § 19, 14/1 1944 § 11, ”Rapport”, s 4–5, vol. 1.

³⁹ SMF flk, prot. 22/1 § 16, 10/9 1940 § 13, rapport f juni 1940, vol. 1; avskrift av br. t. Socialstyrelsen, början av oktober 1939, föreståndaren t RL 4/11 1940, vol. 2; Olsson 1995, s. 51–58.

⁴⁰ SMF flk, Nämnden för statens flyktinghjälp t komm. 4/10, 25/10 1940, vol. 1.

⁴¹ SMF flk, prot. 12/10 1943 § 4, 12/5 § 6, 18/7 § 5, 19/10 1944 § 5, 1/6 § 8, 9/11 1945 § 11, 28/11 1946 § 10, vol. 1.

⁴² SMF flk, prot. 14/9 1940 § 10, 7/11 1939 § 7, vol. 1; flertal br. fr. jordbrukare, vol. 2.

⁴³ SMF flk, prot. 22/1 § 20, vol. 1.

⁴⁴ Malin Thor, *Hechaluz – en rörelse i tid och rum. Tysk-judiska ungdomars exil i Sverige 1933–1943* (Växjö 2005), s. 390.

”Detta är önskvärt såväl ur arbetssynpunkt som ock med hänsyn till den lojalitet flyktingarna äro skyldiga det land, vars asylrätt de åtnjuta.” Flyktingarna skulle sålunda återgälda gästfriheten med sin arbetsinsats inom jordbrukssektorn där det rådde arbetskraftsbrist. Socialstyrelsen hotade också med indragna medel om flyktingar trots detta stannade i storstäderna. Kommittéerna skulle snarast rapportera om ”tredskande”.⁴⁵

Det förefaller ha varit så att arbetstillstånd för lant- och skogsbruk alltid beviljades. Däremot prövades tillstånd för alla andra yrkessektorer individuellt. Lägreets föreståndare uttryckte sina kritiska synpunkter till Missionsstyrelsen: ”hindrar dock utlänningslagen i hög grad placeringen, då arbetstillstånd endast beviljas [...] inom övriga yrken i den mån svensk arbetskraft saknas.”⁴⁶ Den årsvisa utplacering på bondgårdar blev i praktiken ofta säsongsarbeten. Antalet flyktingar i lägreet sjönk under sommarhalvåret, men på höstkanten var de tillbaka igen. I ett fall hade två flyktingar som var utplacerade i Vårgårda beklagat sig. De hade för ett helt kvartal bara fått 5 kronor, arbetsdagarna hade varit långa och hårda och sängkläderna tvättades sällan. Föreståndare fann klagomålen berättigade och de fick komma tillbaka igen. Sekreteraren upplyste också om att andra kommittéer hade vittnat om liknande missförhållanden.⁴⁷

Trots allt lyckades kommittén under de första åren placera ut de allra flesta av lägreets flyktingar, bland annat inom industrin, en som sjukvårdare, en som tennistränare och en som körsnär. Samma bild framträder i SIM där verksamhetsberättelsen 1944 omtalar att ”så gott som alla arbetsföra bland våra emigranter” har fått arbete.⁴⁸ Däremot fick exempelvis en frisörmästare i Hässleholm, som ville erbjuda en plats till en flykting som var frisör, avslag eftersom Socialstyrelsen meddelat att ”flyktingar icke få ägna sig åt frisöryrket”.⁴⁹

⁴⁵ SMF flk, Socialstyrelsen t kommittéerna för flyktinghjälp, april 1940, vol. 1.

⁴⁶ SMF flk, prot. 7/11 1939 § 11, ”Rapport”, april 1940, vol. 1.

⁴⁷ SMF flk. Se t ex cirkulärbr. fr. RL 21/6 1940, Simon Pettersson t. Palmaer br. 3/1 1940, vol. 2. Thor skildrar hur tyska judiska ungdomar upplevde sin arbetssituation på svenska bondgårdar, Thor (2005), s. 383–388.

⁴⁸ *SIM, Årsbok* (1944), s. 13.

⁴⁹ SMF flk, frisören t. komm. 30/6 1939, vol. 2.

Svenska pastorer och judiska ”pågar”

Lägret i Tostarp var avsett för judiska ynglingar och de utgjorde under de första åren majoriteten bland flyktingarna. Föreståndarens synsätt på genusarbetsdelningen – och bilden är densamma även i andra flyktingkommittéer – framkommer tydligt när han hos SIM särskilt bad om att få dit kvinnliga flyktingar som skulle kunna arbeta som köksbiträden.⁵⁰ Uppenbarligen såg missionspastorn – och han var alltid en man – kökssysslor som något opasande för män. När ett par i femtioårsåldern anlände anställdes hustrun i köket. Några fler kvinnor kom sedan inte till lägret på ett tag och när ledningen ville anställa ytterligare ett biträde blev man tvungen att låta en man ta på sig uppgiften.⁵¹ Som nämnts arbetade två av föreståndarnas hustrur självskrivet som husmor.

Inledningsvis tycks ledningen ha varit tillmötesgående när det kom besök. Men klagomål utifrån om att kvinnliga bekanta till männen hade fått övernatta ledde till att detta förbjöds. Även besök hos de kvinnliga anställda på deras rum blev förbjudna. Till en början gavs permissioner med viss generositet, men efter anvisningar från myndigheterna under våren 1940 inskränktes antagligen permissionerna till att gälla läkarbesök. Senare uppstod irritation och bråk i lägret efter att en av männen hade ägnat sig åt erotiska eskapader. Männen rekommenderades av ledningen att inte knyta några känslomässiga band innan det var klart att de kunde få stanna i Sverige.⁵²

Lägrets ledning fick förfrågningar från ungdomar i Ungdomsförbundet (SMU) om att få komma i kontakt med de nyanlända flyktingarna. En sådan direktkontakt bedömdes dock som olämplig av kommittén som bestämde att kontakten skulle gå via lägerledningen. Detta kan tolkas som ett utslag av en vilja att hålla flyktingarna avskilda från det övriga samhället.⁵³

Den vanligaste termen när kommittén och föreståndaren omnämner personerna som fanns i lägret är ”flyktingar”, men under de första åren omtalas de istället som ”främlingar”. Att ”främling” vid denna tid kan ha setts som en synonym till ”utlänning” framgår av att uttrycket ”främlingsbyrån” användes om Socialstyrelsens särskilda utlänningsbyrå. Ibland före-

⁵⁰ SMF flk, prot. 24/7 1939 § 9, vol. 1.

⁵¹ SMF flk, prot. 7/11 1939 § 7, 26/11 1940 § 6, 31/8 1945 § 3, vol. 1.

⁵² SMF flk, prot. 22/1 1940 §§ 4–5, vol. 1; u d, antagligen 1940 föreståndaren t RL, vol. 2.

⁵³ SMF flk, br. t. pastor Harald Lundgren, 16/12 1941, vol. 2.

kommer uttrycket "klientelet", men det misstänker jag var ett allmänt språkbruk vid denna tid. Samtidigt skall det också sägas att tonen stundtals kunde vara mer familjär när det talas om "pojkar" och "våra pågar".⁵⁴ Termen "judekristen" användes om de judar som hade konverterat till luthernismen.⁵⁵ Det finns några exempel på att föreståndaren uttryckte sig i rasliga termer och då inte bara om judarna. I maj 1941 skriver föreståndaren att tyskarnas iver att "dunka sönder hela jordklotet" verkar ligga i rasen. I samma andetag drar han paralleller till de egna judiska flyktingarna, som ju var från Österrike. "Dessa människor [...] äro begåvade med den nyss påtalade förstörelselustan och på samma gång av den judiska rasens snålhet och försiktighet."⁵⁶ Åsikterna kan dock mycket väl ha varit den enskilde föreståndarens och inte omhuldats av SMF. Inom SIM fanns en viss ambivalens i "rasfrågan". I årsboken för 1939 kunde man läsa: "Varje folk har rättighet att tänka på sitt folks renhet och att skydda sin egen folkstam. [...] Men vi mena, att sådan vakthållning skall ske med respekt för andras lika värde." Senare var avståndstagandet från den utbredda antisemitismen starkare:

Svensk allmoge känner en utpräglad olust mot allt vad judar heter. Man vill juden visst inget ont, och nu tycker man att det är mycket synd om honom. Men denna olust mot allt judiskt, som ofta stegras till direkt antipati, är *ytterst allmän*.

Pastorn som skrev dessa rader vittnade om att han när han reste runt i landet blev "uppbyggd med historier om judar, som skojat folk i trakten".⁵⁷ Besserman har funnit att det inom SIM länge fanns en tydlig antisemitism med traditionella stereotyper om judarna, men att en skrift från 1939 tydligt tar avstånd från en rad vanliga antisemitiska föreställningar.⁵⁸ Vid SIM:s årsmöte i april 1943 talade domprosten i Göteborg Olle Nystedt under rubriken "Vi kristna och judeförföljelsen". Talet var en utvidgning av den mycket uppmärksammade predikan han höll i direkt anslutning till tyskar-

⁵⁴ SMF flk, prot. 24/7 1939 § 4, 30/9 1942 § 3, vol. 1; RL t föreståndare Moen, 29/9 1939, vol. 2.

⁵⁵ SMF flk, prot 11/4 1940 § 4, vol 1.

⁵⁶ SMF flk, Pettersson t M Qvarnström 4/5 1941 på SMU:s exp, vol. 2.

⁵⁷ *SIM, Årsbok* (1939), s. 8f; *SIM, Årsbok* (1942), s. 27f.

⁵⁸ Besserman (1991), särskilt s. 71.

nas deportation av de norska judarna i november 1942. Han var skarpt kritisk, bland annat med orden "om vi teg skulle stenarna ropa". Det är värt att notera att samme Nystedt åren 1946 till 1961 var ordförande i SIM.⁵⁹

Ibland använde sig kommittén av nationalsocialisternas språkbruk. Exempelvis förekommer termerna "halvjude", "arier" och "Stor-Tyskland" utan citationstecken, medan markeringen av "icke-arier" skiftar.⁶⁰ Även i SIM:s årsbok 1939 talas om "arier" utan citationstecken, vilket 1945 istället uttrycks som "s.k. arier". Trots avståndstagandet från förföljelserna och antisemitismen använde sålunda de inblandade i stor utsträckning nationalsocialisternas egen terminologi. Samtidigt skall inskjutas att manliga flyktingar använder uttryck som "Nichtarierin" om sina hustrur.⁶¹

Flyktingkommittén och föreståndaren hyste en genuin omtanke om lägre invånare och om anhöriga som man försökte hjälpa. Man visade emellanåt också stor förståelse för invånarnas utsatta situation och återkom till att flera av dem var "svaga i sina nerver". I några fall kom de direkt från koncentrationsläger och var i dåligt skick. Föreståndaren ordnade bland annat redan hösten 1939 så att en kvinnlig flykting en tid bodde hemma hos den tidigare studieledaren i Umeå.⁶²

Trots att Tostarpslägre under de första åren var avsett för SIM:s kvot ställde kommittén sig inte helt avvisande till förfrågningar från enskilda hjälpsökande. Det rörde sig dels om enskilda judar i Sverige som utbad sig om hjälp för släktingar som fastnat på kontinenten, dels om judar i utlandet. Att kunskapen om kommittén snabbt spred sig framgår av att två judar från London respektive Hamburg redan i juni 1939 bad om hjälp för att kunna få in judar i Sverige. De allra flesta förfrågningar avvisades dock av kommittén med hänvisning till SIM och någon gång till de mosaiska församlingarna.⁶³

De hjälpsökande återkom ofta och lyckades ibland få fram någon svensk referensperson, ofta med anknytning till SMF, som skrev ett rekommenda-

⁵⁹ Jarlert (1993), s. 23–32, 37–43.

⁶⁰ SMF flk, oktober 1939 t. Socialstyrelsen, vol. 2; RL t. komm, 14/7 1940, "Rapport", april 1940, vol. 1.

⁶¹ "Arier" flera gånger i *SIM, Årsbok* (1939); *SIM, Årsbok* (1945), s. 23; SMF flk, S J, enskild flykting, t. SMF 5/2 1941.

⁶² SMF flk, prot. 14/9 § 7, 7/11 1939 § 12, föreståndaren Petterson t. RL 8/3 1940, prot. 11/4 1940 § 4 (citater), vol. 1.

⁶³ SMF flk, prot. 1/6 1939 § 9, 7/11 1939 § 27.

tionsbrev. I sådana brev tryckte referenspersonen på att flyktingen hade erfarenhet av manuella yrken och var beredd till kroppsarbete.⁶⁴ Det var allmänt känt att det var sådana kvalifikationer som efterfrågades i Sverige vid den här tiden. Antagligen var det också ett sätt att bemöta den antisemitiska föreställningen att just judar både avskydde och var olämpliga för fysiskt arbete. Ibland bevektes kommittén och kontaktade UD och Socialstyrelsen och garanterade det ekonomiska ansvaret för flyktingen.⁶⁵ I några få fall hade kommittén faktiskt framgång och flyktingen i fråga lyckades komma till Sverige.⁶⁶ Socialstyrelsen markerade dock under 1941 att SMF:s kommitté som åtnjöt statligt stöd för sina flyktingar inte hade rätt att utfärda några ekonomiska garantier. Antagligen hade Socialstyrelsens bestämelse generell giltighet och blev sålunda ett sätt att skärpa restriktiviteten i accepterandet av nya flyktingar. Kommittén tvingades därför att i december 1941 besluta att den "icke skall åta sig det juridiska ansvaret för några flyktingars inresa".⁶⁷

Själva grundvalen för lägret i Tostarp var att SMF skulle bistå sina trosfränder, vilket naturligtvis återspeglas i flyktingkommitténs agerande. När det blev aktuellt att ta emot estlandssvenskar var kommittén angelägen att lägret skulle stå öppet för någon av de 36 missionsförbundarna. Socialstyrelsen ställde sig dock skeptisk och ett sådant urval tycks inte ha skett. Däremot gav SMF några pastorer individuella understöd.⁶⁸

På samma sätt var själva syftet med SIM:s verksamhet missionen bland judar som skulle vinnas för den rätta tron. Att SMF:s kommitté hade en högre uppskattning av de konverterade judarna än övriga judar framgår till exempel när kommittén sommaren 1939 konstaterade om lägrets invånare att: "Några hade dock endast helt flyktigt kommit i kontakt med kristendomen". Därför önskade kommittén att "de bästa så länge som möjligt finge vistas vid lägret så att de kunna bestämma andan". Med de bästa avsågs de mest övertygade kristna. Några judar kom också att konvertera un-

⁶⁴ SMF flk, prot. 8/10 1940 § 11, 9/12 1941 § 4, vol. 1; privatperson t. SMF i Malmö 19/10 1939, vol. 2.

⁶⁵ SMF flk, br. t. UD 15/2 1940, vol. 1.

⁶⁶ SMF flk, "Rapport", april 1940, prot. 26/11 1940 § 5, vol. 1.

⁶⁷ SMF flk, prot. 9/12 1941 § 5.

⁶⁸ SMF flk, t.ex. prot. 5/4 1945 §§ 2, 7.

der tiden i lägret vilket alltid uppmärksammades med tillfredsställelse i kommitténs protokoll.⁶⁹

När kommittén våren 1941 hade vänt sig till Pernow och bett honom utverka att föräldrarna till ”pojarna” kunde komma till Sverige hade han svarat per telefon till föreståndaren ”att han önskade först taga de kristna judarna hit och lämna de mosaiska och katolska t.v.”. Det är värt att notera att katoliker här inte räknades som kristna. För föreståndaren var beskedet en besvikelse eftersom därmed flera av de anhöriga till lägrets invånare inte skulle komma ifråga.⁷⁰

Både SMF och SIM omhuldade uppfattningen att utvägen för judarna att komma undan den utsatta situation de haft genom århundraden var att övergå till kristendomen. Detta framgår till exempel av att Pernow under 1939 i SIM talade om ”Judefrågan, orsaker och lösningar”. En pastor inom SMF skulle dessutom vid ett möte för flyktinglägrets sak hålla ett föredrag om ”judarna” och både SIM och SMF talade i termer av ”judefrågan”.⁷¹ Under 1943 hölls i kommitténs regi föredraget ”Judeproblemet och dess lösning” till vilket man tryckte upp en affisch.⁷² Samtidigt som Israelsmissionen var mycket explicit om den förintelse som pågick av judarna kunde man se den ökade tillströmningen av mosaiska trosbekännare i Wien som en framgång för kristendomen. SIM talade osmakligt nog också i årsboken 1943 om ”martyrförsamling[en]”, som något som också var något positivt.⁷³ Iakttagelserna ligger i linje med Bessermans och Kobliks resultat.⁷⁴

Israelsmissionen skrev i sin årsbok för 1939 att ”hundrausentals” judar hade dött i ”s.k. rensningsaktioner”. Det som avsågs måste ha varit tyskarnas framfart i Polen. Siffrorna är i överkant men uppenbarligen hade SIM löpande tillgång till information om utvecklingen. Även SMF:s kommitté var tidigt informerad om tyskarnas förföljelser av judarna. I april 1940 skrev kommittén att man var bekant med tyska ”planer [...] för en större transmi-

⁶⁹ SMF flk, prot. 4/7 §§ 4–5, 11/12 1939 § 10, 11/4 1940 § 8.

⁷⁰ SMF flk, Petterson t. Palmaer 16/4 1941.

⁷¹ *SIM, Årsbok* (1939), s. 9; SMF flk, RL t. föreståndaren A. Henriksson, Jönköping 5/5 1943, vol. 2.

⁷² SMF flk, br. med affisch 15/5 1943, vol. 2.

⁷³ *SIM, Årsbok* (1943), s. 44.

⁷⁴ Besserman (1991); Koblik (1987).

grering av icke-ariet”. Det skulle upprättas en ”judestat’ i Lublinområdet.” Det rör sig om den så kallade Nisko-planen, och det är anmärkningsvärt att kommittén redan vid denna tidpunkt hade tillgång till denna information. Många judar ”ville ej bli transporterade dit, då många dö av strapatserna”. I februari 1941 hade SIM uppgifter om att ”nassarna” planerade att deportera alla judar över 60 år till ”en plats [...] där de utan alltför mycket bråk kunna få frysa eller svälta ihjäl”.⁷⁵ Israelsmissionen gav mycket raka besked i sin årsbok, till exempel för 1941 där man skrev att ”Israel har blivit ett folk [...] i dödens skugga”. I årsboken 1942 talas om att ”[u]trottningskriget” ställer 6 miljoner judar ”inför en snar och fullständig undergång”. Samtidigt försökte organisationen ingjuta visst hopp om att judarna som folk ändå skulle överleva.⁷⁶ Koblik, som undersökt SIM:s hantering av den direktinformation man hade tillgång till om Förintelsens framskridande, menar att varken SIM, statskyrkan med ärkebiskopen i spetsen eller svenska regeringen hade något intresse av att föra ut denna information till bredare kretsar. SIM ville fortsätta den hjälpverksamhet man bedrev i Berlin, Rumänien och med ett judiskt barnhem i Polen. Regeringen bedömde det som att informationen kunde misshaga tyskarna och sätta Sveriges intressen på spel. Kyrkan var följsam mot regeringens linje. I motsats till Koblik hävdar Anders Jarlert på goda grunder att ärkebiskopen Erling Eidem och övriga biskopar från och med senhösten 1942 med deportationen av de norska judarna aktivt tog avstånd från jedeförföljelsen och vädjade om allmänhetens hjälpinsatser.⁷⁷

Återkommande blev talet om disciplin i lägret. Föreståndaren Simon Pettersson tycks ha haft vissa svårigheter och i januari 1940 – efter att kritik framkommit mot hans ledning – skrev kommitténs sekreterare att ”Man måste naturligtvis visa dem kärlek och vänlighet, men det är med dem som med barnen, de behöva en fast och orubblig hand över sig”. Problemen fortsatte, bland annat i skogen, och man fick vissa ”intermezzon”.⁷⁸

Vid lägrets start bestämdes att föreståndaren skulle föra ett register över flyktingarna. I oktober 1939 uttryckte generaldirektören för Socialstyrelsen

⁷⁵ *SIM, Årsbok* (1939), s. 6; SMF flk, ”Rapport”, april 1940, vol. 1; föreståndare Pettersson t. RL 19/2 1941, vol. 2.

⁷⁶ *SIM, Årsbok* (1941), s. 6; *SIM, Årsbok* (1942), s. 7, 26.

⁷⁷ Koblik (1987); Jarlert (1993), särskilt s. 15–22.

⁷⁸ SMF flk, RL t. Pettersson 30/1 1940 (citatt), prot. 11/4 1940 § 3, vol. 1; RL t. Pettersson 5/12 1940, vol. 2.

önskemål om att föreståndaren skulle anteckna sin "uppfattning om flyktingarnas anlag för olika arbetsuppgifter samt något om deras karaktär".⁷⁹ Ibland skrev föreståndaren också omdömen om de judiska flyktingarna. Om några noteras till exempel omdömen som "klent begåvad" och "fordrar ständig tillsyn". En man betecknades som "en ännu inte uppmärksammas konstnär" och "[o]möjlig för denna jorden". Andra beskrevs i positiva termer, till exempel som "lägrets allra villigaste arbetare". Ibland upplyser omdömena om varför personerna var så nedbrutna: "Förstörd i K:läger". Den flykting som omnämns som "säkert den lataste", kom något senare att anställas som arbetsledare för verkstaden.⁸⁰

I kommitténs ögon fanns en tydlig hierarki mellan olika flyktinggrupper. Det framgår bland annat av att omdömena om estlandssvenskarna inte är lika värderande. Trots sitt estniska medborgarskap behandlades estlandssvenskarna som "hemvändande" svenskar när de kom till Sverige. Dessa utlåtanden tycks ha utbytt mellan kommittéerna och Socialstyrelsen respektive Nämnden för statens flyktinghjälp. Dessa aktörer menade sig uppenbarligen behöva dem för att placera ut personerna i arbete. Det hände att kommittén vände sig till Nämnden och begärde att flyktingar skulle omplaceras, vilket också verkar ha skett.⁸¹ I ett fall försökte kommittén få arbetsförmedlaren att överta uppgiften att placera flyktingen på annan ort, "[i] annat fall får vi väl sända honom till Statens läger uppe i Dalarna, då vi äro ängsliga för, att han kan förstöra det goda förhållandet vid vårt läger". Från januari 1943 fick föreståndaren rätt att avvisa flyktingar som inte skötte sig. Föreståndaren meddelade Socialstyrelsen att man inte kunde ta emot den typ av flyktingar som de "danska flyktingarna" under 1943 utgjorde och han talade om ett "särskilt besvärligt klientel".⁸²

⁷⁹ Registret har inte återfunnits. SMF flk, prot. 9/5 1939, § 18, vol. 1, också i RL t. Moen 2/10 1939, vol. 2.

⁸⁰ SMF flk, "Förteckning över flyktingarna vid Tostarp den 1 nov. 1940", prot. 24/4 1946 § 1, vol. 1.

⁸¹ SMF flk, prot. 22/11 1940 §§ 6–7, 10/2 § 3, 10/5 1941 § 2, br. t. arbetsförmedlaren 4/10 1940.

⁸² SMF, flk 4/1 1940, vol. 2; prot. 21/1 1943 § 4, 14/1 1944 § 3, vol. 1.

Myndighetskontakter

Kommittén skulle månadsvis inkomma med en blankett till Nämnden för statens flyktingshjälp med information om nationalitet, åldersgrupp, resebidrag, bidrag till livsuppehälle, understöd för läkarvård och tilläggsunderstöd. Åldersgrupperingen i tre kategorier – upp t o m 15 år, 16–50 år och över 50 år – låg till grund för bedömningen av arbetsförmågan. I november 1940 ingav föreståndaren till Missionsstyrelsen en gruppering av de judiska flyktingarna i sex grupper utifrån arbetsförmåga.⁸³

Löpande kontakt hölls med Socialstyrelsen, Nämnden för statens flyktingshjälp och dess efterföljare från oktober 1941 Statens flyktingnämnd. Kommittén uppvaktade vid några tillfällen direkt Socialstyrelsens generaldirektör eller lägre chefer.⁸⁴ Inspektioner av lägret genomfördes av Socialstyrelsens handläggare.⁸⁵ I december 1939 och våren 1940 fick lägret i Tostarp besök av fjärdingsman och landsfiskalen. De var intresserade av flyktingarnas arbetstillstånd. Kommitténs sekreterare skrev därefter till föreståndaren:

Vi måste nu vara ytterst noga, så att myndigheterna icke får något att anmärka mot vårt läger. Vi måste begripa, att utlänningskontrollen under nuvarande förhållanden måste vara ytterst sträng [...] Brister det ifråga om disciplinen vid vårt läger, komma de att flyttas över till statens läger för utlänningar.⁸⁶

Kommittén var genomgående angelägen att sköta lägret korrekt – pappren skulle vara i ordning, man skulle vara till lags.

Slutord

Den flyktingkommitté som Svenska Missionsförbundet bildade för att driva flyktinglägret i Tostarp i norra Skåne hade i stor utsträckning att agera inom ramar som sattes av andra aktörer och krafter. Anledningen till lägrets inrättande var att de unga ”judekristna” från Wien som Svenska Israelsmissionen lyckades få ut skulle få en fristad i väntan på ett arbete. Israelsmissio-

⁸³ SMF flk, br. fr. NSF 25/10 1940, vol. 1.

⁸⁴ SMF flk, prot. 10/2 1941 § 3, 29/8 § 9, 9/12 1941 § 4, ”Rapport”, april 1940, vol. 1.

⁸⁵ SMF flk, t.ex. prot. 31/8 1945 § 3; prot. 5/3 1946 § 5.

⁸⁶ SMF flk, RL t. Pettersson 15/12 1939, 22/4 1940, vol. 2.

nen, som arbetade i nära samarbete med den svenska statskyrkan, hade som grundläggande mål att omvända mosaiska trosbekännare till protestantismen, men i skuggan av Nazi-Tysklands förföljelse av judarna kom flykthjälp och humanitärt arbete att också bli viktiga mål. Missionsförbundet, som åtog sig att härbärgera de ”judekristna” flyktingarna, hade i grund och botten samma värderingar som SIM – hjälp till de sina, de till kristendomen konverterade judarna, eftersom målet var att vinna nya själar bland judarna – och samtidigt humanitär hjälpverksamhet.

I stor utsträckning låg, som Koblik understrukt, SIM:s hållning i relation till ”judefrågan” i linje med den svenska statskyrkans. Kyrkan, och i än högre grad frikyrkorna, hade sedan 1930-talet fördömt nazisternas förföljelse av oliktankande och av judar. Samtidigt ville SMF och SIM inte uppträda som en politisk aktör, eller stöta sig med regeringens politik, utan tvärtom sluta upp bakom en nationell enighet. SMF:s, och SIM:s, ramar var också bestämda av att de bedömde den allmänna opinionen som både allmänt flyktingfientlig och antisemitisk. Detta gjorde att de valde att agera försiktigare.

Missionsförbundet betraktade de anförtrödda flyktingarna som barn, eller skyddslingar, som skulle tas om hand. Detta krävde både ”en sträng hand” och kärlek. Man skall också ha i minnet att flertalet av lägrets invånare, i synnerhet i verksamhetens inledningsskede, var mycket unga. Beskyddet märks i att ledningen försökte avgränsa flyktingarna från det omkringliggande svenska samhället. Flyktingarna sågs också som ett klientel, eller som patienter, som skulle beredas hjälp. Detta krävde en registrering och bedömning av individerna, framför allt av deras arbetsförmåga. Flyktingarnas arbete inom gården och utplaceringen till jordbruksarbete eller annat reguljärt lönearbete var ett centralt element i verksamheten och i flyktingarnas liv. Med arbetet och dagsschemat skapades ordning i vardagen i lägret. Som skyddslingar i Missionsförbundets hägn fick flyktingarna ta del av kristna normer som var förhärskande inom den här delen av frikyrkorna och statskyrkan. I arbetet och ordningen finns också ett skötsamhetsideal.

Den kristna grunden för verksamheten avspeglas mycket tydligt i finansieringen. Särskilt under åren fram till 1943 bekostade SMF på egen hand huvuddelen av verksamheten, medan statens bidrag var blygsamma. Med helt nya flyktinggrupper som direkt hade stöd av staten försköts finansie-

ringen. SMF var hänvisad till filantropins klassiska inkomstkällor: insamlingar via uppprop i press och i samband med föredrag, gåvor från enskilda mer välsituerade medlemmar i SMF, andra föreningar, kollekter från de egna missionskyrkorna.

Estlandssvenskar, särskilt de som hade varit med i det estniska Missionsförbundet, stod överst i den etniska hierarki som SMF laborerade med. Bilden av danskarna är sammansatt av motstridiga delar; dels förefaller det ha varit så att danskarna i allmänhet mycket snabbt fick arbeten och försvann från lägret, dels luftade SMF i efterhand kritik mot "särskilt besvärliga" danskar. Bland "judarna", med nazisternas definition, stod otvetydigt de egna "judekristna" högst, medan övriga grupper av judar hade en underordnad position. Bakom denna etniska hierarki fanns ett rastänkande. Intrycken från den eskalerande rasförföljelsen i Tyskland gjorde dock att den egna rasismen delvis ifrågasattes efterhand.

Ett viktigt resultat av undersökningen är att SMF ställde sig kritisk till regeringens flyktingpolitik och den handläggningspraxis som framför allt Socialstyrelsen, men även UD, utformade. Kommittén gjorde uppvaktningar, försökte samarbeta med andra organisationer och yttrade sig ofta internt kritiskt mot regeringens och förvaltningens politik och praxis. SMF hade, om möjligheterna hade funnits, velat anvisa flyktingarna vilka jobb som helst och förbundet hade säkerligen tagit in fler asylsökande flyktingar till en fristad i Sverige. Det missionerande draget finns hela tiden kvar under lägre existens, men det är det humanitära barmhärtighetsarbetet som efterhand blir allt viktigare.